

polja

novi sad - 31. mart 1962.

godina VIII - cena 50 dinara

TARAS KERMAUNER

Ив. бр. 2001

PREDAVANJE O HUMANIZMU

Humanizam danas nije više sinonim jedinstvene teorije čiji je centar čovek, nasuprot takvoj teoriji čiji je centar bio bog. Danas nam je poznat čitav niz međusobno različitih, ako ne čak i suprotnih humanizama. Izgleda kao da su teorije o humanizmu postale zamena religioznih teorija o bogu. Društvene grupe i društveni tokovi, usmereni u stvarnost, često osecaju da njihovo delovanje nema dublje opravdanje, temelj, jedinstvenost, smisao itd., nešto slično onom što su religiozne teorije imale u bogu. Tada se javlja pojam čoveka, napisan velikim ili malim početnim slovom, čoveka koji je jezgra, cilj i značenje naših radnji.

Pogledajmo humanizam prvo s istorijske strane: humanizam u nedavnom i današnjem dobu u Jugoslaviji. (Govorim o Jugoslaviji, iako stvarno analizujem samo prilike u Sloveniji — jer jedino te prilike dovoljno poznajem; a ustalom nadam se da se suštinski ne razlikuju od ostalih jugoslovenskih prilika).

Za doba NOB su — uzeto šematski — karakteristična tri tipa teorijskog shvatanja i praktičnog delovanja koji su se svi smatrali humanističkim. Prvi je tip bio borbeno revolucionaran. Njegova ideja: čovek je ustalom s jedne strane proizvod prilika a s druge strane su baš prilike one koje treba učiniti čovečnim, tj. promeniti. Dakle, stanovište koje sadrži latentno dvojstvo. Pomoću ovog implicitnog dvojstva može se shvatiti i docnija birokratska deformacija revolucionarnog marksizma-lenjinizma. Ovo dvojstvo 1941. godine još nije bilo očigledno. Naime, revolucionarna akcija nije bila uperena protiv prilika uopšte, u ime neke čiste čovečnosti, kao neka već unapred na neuspeh osuđena tragična borba bez nade u pobjedu. Naprotiv. Teorijski je čitavo vreme proizlazila iz teze o čoveku kao proizvodu prilika. Samo je prilike shvatala dinamički, istorijski: kao istorijsko zbivanje. A rdjave, nepravedne, nečovečne prilike (ovo su moralne oznake) u Jugoslaviji 1941. godine bile su upravo pogrešne prilike, takve koje su u suprotnosti s istorijom, istorijskim razvojem, zakonomitošću i nužnošću istorije. Ko se, dakle, borio protiv tih rdjavih prilika, nije se na strani čovekove unutrašnje vrednosti borio protiv tih prilika, već na strani jedino stvarnih, bitnih prilika (istorije) protiv subjektivističke deformacije tih bitnih prilika, protiv zaostalog toka istorije, protiv onog što je u istoriji antiistorijsko, bescperspektivno, okamenjeno, samo pojavno. Štaviše: nije se samo borio na strani istorije — već je upravo bio izabrani predstavnik, jedini legitimni zastupnik istorije. Zato ovom revolucionarnom pokretu, na primer, pobjede fašističkih armija od 1939. do 1942. i porazi i povlačenja sovjetske armije 1941. i 1942. godine nisu mogli oduzeti moral i njegove analize učiniti lažnim. Pobjede fašizma su bile samo akcidentalni poslednji trzaji reakcionarnog, tj. u razvoju zaostalog sveta, a porazi sovjetske vojske su bile isto tako akcidentalni i neznčajni, ako ne čak i genijalan taktički manevar (po ugledu na Kutuzova). Celokupno ovo

uverenje je stvarnost 1945. godine i praktički potvrdila.

Može se, dakle, kazati da je 1941—1945. godine postignuta dijalektička sinteza oba pola revolucionarne teorije i da se onaj što se najaktivnije borio protiv trenutno vladajućih prilika, nužno borio kao produkt i predstavnik jedinih stvarnih prilika — istorije, i obrnuto: onaj ko je bio produkt i predstavnik jedinih stvarnih prilika — istorije (proleter), nužno se borio protiv trenutno vladajućih prilika. Samo ovako se može razumeti što je jedna od osnovnih humanističkih činjenica toga programa bila: Bolje rat nego pakt. U onoj istorijskoj situaciji je borba protiv nečovečnosti prerasla u rat protiv nečovečnosti, u rat na život i smrt, rat sa svim svojim nužnim posledicama: umiranjem, ubijanjem, uništavanjem. Rat protiv okupatora i fašizma bio je temelj toga humanizma. Pojedinci su postajali ljudima u onoj mери koliko su uništavali fašizam, tj. ne-ljude, anti-ljude, u onoj mери koliko su se borili protiv vladajućih prilika, tj. protiv podela na klase, protiv imperijalizma, kolaboracionizma itd. Postajali su ljudi u tolikoj mери koliko su se kao pojedinci negirali: koliko su se kao pojedinci izlagali smrti. I samo se tako može razumeti druga osnovna humanistička činjenica ovog revolucionarnog programa: ja nisam ništa, borba je sve. Ja vredim i čovečan sam samo toliko koliko doprinosim zajedničkoj borbi.

Od 1941. do 1945. godine poznata nam je i jedan druga teorijski potkrepljena praksa. I ona se proglašavala jednim pravim humanizmom. Proizlazila je iz min-henske politike sporazumevanja: Pease for our time. Cuvajmo ljudske živote. Svet nikad nije bio, nije i neće biti idealan. Zašto da se žrtvuje uzalud? Zašto bismo ginuli za prividjenja, za obmane? Nema pravednog

ljudskog uređenja koje bi zadovoljilo svakoga. Zato su sva opšta rešenja, opšte pobjede, totalne revolucije itd. samo fata morgana. Akcenat je prenesen na posebno, na pojedinačno. Zašto da se žrtvuje svoja pojedinačnost, svoja krv, svoje telo nekačkov opštoj borbi koja će današnje nepravedno uređenje sveta zameniti idućim nepravednim uređenjem sveta? Zašto humanizam da bude u žrtvovanju, ratu, borbi, negiranju pojedinca? Ako je sve što osećam, mislim i uživam samo u meni, onda ako nestanem ja, nestaje sve. Rat je antihumanizam. Cekajmo da se svrši i da se oni što su žedni krvi međusobno utamane! Covek je pojedinac, privatnik i ljudsko je ono čega se istorija ne može dotaknuti, što ne zavisi od stvarnosti prilika. Ljudska je moja unutrašnjost, moja plemenita osećanja, moje rasudjivanje, skromnost, sredjenost; ljudska je moja briga za održanje moje unutrašnje čistote, vernosti prema ženi, briga za dobro vaspitanje dece, vrno služenje državi. Humano nije angažovanje u revoluciji, već u porodičnom krugu; briga za svoje zdravlje, razvoj vlastitih duhovnih sposobnosti, znanje itd. itd.

Ovaj humanizam ističe pojedinačno — i to je prirodno. Dok je marksističko-lenjinistički humanizam bio izraz proletarijata koji je težio za totalnom promenom društva i zato je isticao totalnost, opštost, sada analizovani, društveno neopredeljeni i opreznih humanizam bio je izraz malograđanskih i građanskih slojeva koji su težili za očuvanjem socijalnog statusa quo, očuvanjem takvog društva u kojem bi pojedinci imali mogućnost da napreduju, uspeavaju, spasu se od katastrofe (dugoro, nasilja itd.). Za njih je društvo samo spoljašnja sigurnost i spoljašnja nagomilana subjektiva koji među sobom nemaju nikakvih unutarnjih odnosa. Interes društva je samo

usklađenost pojedinačnih interesa.

Treće shvatanje, koje se afirmisalo između 1941. i 1945. godine, bilo je kombinacija oba do sada pretresana: spajalo je cilj drugog sa sredstvima prvog. Zeleno je da sačuva socijalni status quo ante, ali ne samo priželjkivanjem, čekanjem i neaktivnošću, već borbeno, vojnički. Revolucionarnu akciju je zamenila konzervativna reakcija. Za čoveka je važio samo onaj ko se oružjem u ruci borio protiv revolucije i revolucionara, ko je rizikovao svoj život i žrtvovao se za postizanje nadličnog cilja. Ipak — ovaj humanizam je bio bastardan i samo polovičan. Zemaljski ciljevi za koje se borio nisu obrazlagali i omogućivali žrtve i odricanje pojedinčevoj pojedinosti. Opravdanje žrtava i obrazloženje totalnosti mogao je naći samo u bogu, religiji, nadzemaljskoj tradiciji. (Ovo je karakteristika slovenačkog belogardejstva koje zbog malog naroda iz koga je proizlazilo i čitavog niza drugih istorijskih uzroka nije razvilo sovjetski, revanšistički i za vladanjem drugim narodima stremeci fašizam). A time je od humanizma i antropološkog sistema prešao u teološki i teocentrički sistem. Mesto humanizma se pojavljuje konfesionalna religioznost.

Posle 1945. godine je treći tip (reakcionarni aktivizam) otpao. Njegovu teorijsku ideju je mogao još poneko da gaji, ali je nije mogao ostvarivati (u stvarnosti). Drugi tip (obazriva sredina) je doduše još vegetirao, ali potajno i povučeno. Zato bi se moglo zaključiti da se na račun ta dva tipa proširo i ostvario prvi, revolucionarni aktivni tip. Ali je ovakav zaključak tačan samo do izvesne mere. Stvarna, društvena pobjeda revolucionarne aktivnosti počela je u toj aktivnosti da izaziva izvesne deformacije. Mislim na pojavu administrativnog soci-

jalizma koji je u sebi nosio tendencije pretvaranja u birokratizam i u isti bi — po logici inercije, sovjetskog uzora, ekonomske i civilizacione zaostalosti izvesnih delova države — stvarno i zašao ka u suprotnom pravcu ne bi delovala istinska revolucionarna tradicija i zbog te tradicije uspešno obavljani sukob sa Kominformom. Naravno, birokratske tendencije nisu bile najednput potsećene, već su i posle 1950. godine grčevito branile svoje pozicije, utiskivale pečat izvesnim društvenim delatnostima (na primer: kulturi), pa i danas bi suviše nainvo bilo tvrditi da su sasvim iščezle. (Svi humanizmi koje ću analizovati više su tendencije nego nešto što je potpuno oformljeno, statično. Oni su zapravo strujanja što deformišu osnovnu tradiciju revolucionarnog humanizma koja ima svoj neprekidni kontinuitet od međuratnog revolucionarnog zbivanja do realizovanja samoupravljanja).

Birokratizam proizlazi iz istih teorijskih stavova kao i revolucionarna aktivnost. Samog sebe proglašava revolucionarnom praksom i predstavlja se kao marksizam-lenjinizam. A u stvari se njegova praksa bitno razlikuje od lenjinističke; danas je nazivamo staljinizam. Odnosi između čoveka kao proizvođača i izmenjivača prilika promenili su se. Ljudi su podeljeni u tri kategorije: prvo, ne-ljude (klasne neprijatelje) koje treba eliminisati; zatim, avangardu (filozofski kazano: istorijski subjekt) koja rukovodi i vlada, i naposljetku, narod koji proizvodi i kojim se rukovodi i vlada. (Analizovani oblik je svoj puni procvat doživio u Sovjetskom Savezu između 1934. i 1954; u Jugoslaviji je značio samo deformirajuću tendenciju). Svi koji se do poslednjeg detalja ne podređuju liniji i direktivama vodećeg sloja, smatraju se reakcionarima i neljudima. Oni su samo proizvod istorije i predstavljeni bi čak samo otpadni materijal kad im vodeći sloj ne bi dodelio izvesnu moralnu ulogu: slično nekadašnjim djavolima i krivovercima i oni sada — naravno per negationem, time što su kažnjavani, zatvarani, ubijani — guraju narod u naručje vodećeg sloja. Državni poredak, uglavnom, počiva na strahu. Ko se ne bi podredio vodećem sloju, opipljivo zna šta ga čeka. Po logici birokratskog humanizma, ovi nepokorni uopšte nisu ljudi zato što ne postižu one kvalitete koji nekoga prave čovekom. A ovi kvalitete nisu toliko lični koliko društveni. Nije toliko važno šta u sebi i o sebi misliš (dakle, subjektivno), već šta objektivno jesi (a to, naravno, određuje vodeći sloj koji objektivnost ima u zakupu). Ova omiljena rečenica u prvom redu znači samo jedno: nije toliko važno šta osećaš i misliš u sebi, u svojoj unutrašnjosti, već šta u društvu zastupaš, kome pripadaš, šta govoriš spolja. Zato je kvalitet koji te čini čovekom pre svega pripadanje nekoj organizaciji, nekoj direktivi. Drugoj — najvećoj — grupi građana (narodu) priznata je i dodeljena humanost toliko koliko taj narod pripada nekoj organizaciji (transmisiji vodećeg sloja) i koliko radi tačno po datim direk-

maks. sedej mladji

kompozicija XIV, 1961

vama. Narod je izraz istorije i izmenjivač prilika samo posredno, preko vodećeg sloja, pomoću izvršavanja naredjenja i delovanja u tačno ocrtanim granicama. Ali čak ni vodeći sloj nije sam po sebi čovečan. Jedna od njegovih bitnih karakteristika jeste hijerarhičnost. Najniži stepeni vrednovanja i funkcionalnosti počinju u blizini naroda, a onda se udaljuju od njega. Vodeći sloj se prvenstveno brine za to da narod pokorno izvršuje direktive, dakle za red, mir i dobro funkcionisanje društva, a ni sam ne daje bitne i originalne direktive. Svađi niži ih prima od višeg. I tako je naposljetku u celom društvu samo jedan pravi čovek: vrhovni vođa (Staljin). Samo je on u neposrednom kontaktu s istorijom (kao njen jedini i nepogrešivi predstavnik) i samo on zapravo menja svet — jer sve bitne, generalne direktive potiču od njega. Citav vodeći sloj je čovečan toliko koliko su njegovi članovi bliži vrhovnom vođi.

Birokratski humanizam upravo znači: protivnici birokratizma su ljudi samo toliko koliko se puštaju ubijati i javno priznaju svoju zločinačku prirodu. Narod je čovečan samo ukoliko proizvodi, gradi industriju, obrađuje zemlju, ratuje i uzvikuje naručene parole. Vodeći sloj je čovečan toliko koliko ima mogućnosti i moći vladanja.

Celokupni birokratski sistem ovaj svoj lik opravdava time što je vodeći birokratski sloj naslednik revolucionarnog pokreta, tj. ljudi koji su najviše žrtvovali, rizikovali i time pokazali najveću moralnu snagu u ondašnjem društvu, i time što je sloboda, kako ju je shvatala buržoazija, laž i formalizam sve dok ljudi nemaju dovoljno hleba; za čovečanstvo je najkarakterističnije oskudjevanje osnovnih dobara za život (hrane, stana, odeća itd.) zato sve napore treba usredsrediti za izgradnju materijalne baze društva. Ova izgradnja je i glavna premisa humanizacije čoveka i društva. Sloboda i slično dođe na red onog dana i biće — kao odraz i rezultat visoko razvijenih proizvodnih snaga — sami po sebi vrlo visoko razvijeni.

Sledeći tip humanizma pojavio se posle 1950. i — kao i svi dosadašnji — izražava određenu društvenu situaciju i grupaciju. Jugoslovenski narodi su se u prošlosti isušile razvili da bi doznali da ih birokratizam zarobi i pretvori u pasivnu masu nesamostalnih proizvođača. Iz apstraktnosti se počela izdvajati pojedinačnost i posebnost. Čovek ne treba da bude funkcija društva, već naprotiv: društvo treba da bude funkcija čoveka. Počelo se govoriti i pisati o Čoveku sa velikim početnim slovom. Ponovo je otkrivena čovekova pojedinačnost, unutrašnjost i sve one oblasti koje nisu neposredno korisne proizvodnji i vladanju: srce, ljubav, lepota, boje, razlike, kao i očaj, nesreća, sanjarenje (naravno, sve na individualnom terenu). Na političkom terenu se ovo počelo izražavati kao težnja za postizanjem bar one slobode koju je postiglo buržoasko društvo (dakle formalne): slobode, znači prava na različita mišljenja, otpor protiv uniformisanog dogmatizma, trpeljivost prema drugima itd. Ovo shvatanje više nije htelu da gleda na društvenu funkciju i pripadanje ljudi. Nekoga čovekom čini njegova iskrenost (otuda kriterijumi u umetnosti: autentično doživljavanje, otpor protiv pisanja po narudžbini), dobrotu, poštenje, njegova želja za srećom, ljubavlju i čitavim nizom ličnih ili porodičnih idiličnih vrednosti. Čovek je onaj ko živi u miru sa samim sobom i svetom, ko ne progodi druge, ko se izvukao iz suviše nasilničkog, nepravednog i protivčovečnog toka istorije. Čovek je zapravo mali čovek, onaj što je pre rata verovalo u oslobodjenje čoveka pomoću revolucije kao u ostvarenje nebeskog carstva na zemlji, pa je sada razočaran. Mesto da dobije više stvarnih mogućnosti za izražavanje samog sebe, za svoje delovanje, oduzeli su mu te mogućnosti: samo su mu se podignuli time što su mu formalnim vladacem. Za svoju nepednostu sadašnju situaciju otkrivo je istoriju. Stvarnost je počela da

ga smućuje i počeo je da sanjari o većim vrednostima — tipičnoj fiktivnoj svojnjoj lepe duše. Tako su u mnogo čemu probudjeni nerevolucionarni program i praksa medijurne društveno nepredeljene varijante lepe duše. Humanizam što ga pretresamo jeste filozofija predaha, zamorenosti, koja pokušava da obnovi one predratne vrednosti koje su se prvo u revolucionarnoj ratnoj situaciji morale privremeno povući, a posle rata je birokratizam pokušao da ih zauvek eliminiše. Ovaj samo humanizam nazvali sentimentalnim humanizmom, jer se njegova čovečnost najviše izražavala u šamosažaljevanju, samooplakivanju, čangrizanju i mrmljanju, dobacivanju i nemoćnom nezadovoljstvu pasivne mase koja je htela da umakne ukletosti u tu masovnost i razbije se u prave privatnike, a u stvari se baš ovim potvrđivala kao pasivna inertna masa koja svoj udes ne pokušava da promeni na terenu stvarnosti, onde gde se taj udes stvarno kuje, već u fiktivnim oblastima subjektivnog poniranja u sebe i mazohistički pasivističkog izvljavanja i uživanja u vlastitoj patnji.

Sentimentalno liberalistički i birokratsko dogmatski humanizam, su naravno, prave antiteze. Ni jedan ni drugi ne otvara nikakvu perspektivu. Svoju misiju su brzo obavili: birokratski humanizam, koji je imao nameru tako da fazonise svest naroda da ovaj bude spretan sam po sebi i ništa ne traži, postao je besmislen u trenutku kad je bazična industrija bila izgrađena, hleba već dosta i kad su se čovekove potrebe od potreba za očuvanjem neposredne i nacionalne egzistencije proširile na potrebu za slobodom i mogućnostima samoostvarivanja. U tom trenutku se zaista teško mogao proglašavati humanizmom. Slično je bilo i sa sentimentalnim humanizmom. Pomogao je da se restaurise ono što je u buržoaskom društvu bilo zbilja vredno, i tako obnovio trajne tekoćine razvoja čovečanstva koje je birokratizam negirao: formalna prava na ljudsku pojedinačnost.

A kad su ova prava do izvesne mere obnovljena i kad je trebalo stanovišta suprotna birokratizmu stvarno obrazložiti, postao je konzervativan i dakle besmislen; i dalje je mleo svoju pesmu o pravu na različito mišljenje, ali nije znao da izrazi, odnosno stvori novu stvarnu sadržinu svoga mišljenja. Tako se konačno počeo boriti protiv svakog mišljenja koje je pokušalo da bude stvarno, sadržajno i novo.

Sledeći tip bismo mogli nazvati tehnokratski humanizam. Počeo je da se javlja pre nekoliko godina i danas je usred svoga razmah. Rađe iz nove društveno-ekonomske situacije i predstavlja svojevrsnu kombinaciju birokratizma i liberalizma. Za razliku od birokratskog humanizma, koji proizlazi isključivo iz materijalnih potreba društva, i sentimentalno liberalističkog humanizma, koji proizlazi iz duhovnih potreba pojedinca, tehnokratski humanizam pokušava opet da postigne sintezu, uskladenost između društva i pojedinca, između duhovnih i materijalnih potreba. Danas je materijalni interes pojedinca: što više zaraditi, jer time može da zadovolji i svo je duhovne interese. Više novaca mu pruža više mogućnosti telesnog i duhovnog uživanja. Tako više nije potrebno prinudavanje od strane vlasti. Pojedinci, odnosno narod sam od sebe radi sve više, odnosno sve uspešnije. Njihov privatni interes ih zarobljava jače od državne prinude. A interes društva je time jednako zadovoljen. Sto proizvođači uspešnije proizvode, tim brže raste materijalna baza društva. Interes pojedinca je sam po sebi postao društveni interes i društveni interes se izjednačio s interesom pojedinca. Slična sinteza je postignuta između duhovnih i materijalnih interesa pojedinca. Birokratska neopipljiva mitologija pojedinca je sasvim otpala: indeksi porasta proizvodnje, želje za izgradnjom najboljeg društva, za lepšom budućnošću naše dece itd., sve ove duhovne apstrakcije više nisu pojedinačni interesi i stimulansi njegovog ma-

terijalnog napora. Sad je stimulans opipljiv, konkretan: automo bil, kuća, oprema stana, putovanja, odelo po modji — sve su to opipljivi predmeti koji se mogu prodati, zameniti, imaju svoju materijalnu vrednost i svi izazivaju telesna uživanja. Pa ipak svi prevazilaze isključivo materijalnu sferu: svi su sredstvo društvene afirmacije, prestiža, ne kakvog fiktivnog vladanja — svi prouzrokuju obilje duhovnog uživanja, duhovnog zadovoljstva. Tako pojedinac više nije razlomljen — kao u uslovima birokratizma — između svoje slučajne, samo trenutne i upravo neegzistencijalne egzistencije, a koja je za njega jedino opipljiva egzistencija i bezuslovno ishodište svega ostalog, i sveegzistencije, jedino važne egzistencije društva (države), koja je za njega, uprkos sve mu, tek apstraktna posledica njegovog vlastitog delovanja. Sa da je društvo on sam, društvena i pojedinačna delatnost su se spojile, jer proizvode predmete koji su opipljivi i konkretni: ne sa mo mašine za izradu mašina, električki, koks, čelik i slično, već kuće, automobile, čokoladu itd., znači predmete potrošne.

Tehnokratski humanizam, dakle, obećava opipljivi raj na zemlji. Za njega je čovek proizvođač i potrošač. Društvo je najefikasnije ustrojeno mehanizam gde najbolje dolaze do izražaja aktivnosti čoveka i njegove sposobnosti. Čovek nije samo radnik-rob, nego i promalazač, racionalizator, inženjer. Više nema podelu na masu i vodeći sloj. Razlika među ljudima je razlika između funkcija koje u mehanizmu proizvode obavljaju pojedinci. Jedini izraz i predstavnici svoje istorije jeste razvoj proizvodnje, čovekovih proizvodnih mogućnosti, razvoj potrošnje i čovekovih potrošačkih mogućnosti. Čovek je onaj koji s najvećim kapacitetom i kvalitetom proizvodi, a ujedno najviše i najracionalnije troši.

Tehnokratski humanizam je vladajući humanizam našeg vremena. Ali je pitanje da li je to zaista pravi humanizam s perspektivom?

Tako se danas prepliću niz humanizama i svi oni formiraju da našnu svet pojedinaca i društvenih grupa. A u osnovi svaki od njih proističe iz neke posebne društvene grupe. Birokratski humanizam propagiraju oni politički funkcioneri koji prželjkuju vladavini vodećeg sloja i povratku objektivnih prilika prvog posleratnog doba; sentimentalno-liberalistički propagira kulturnička, klasična inteligencija koja prželjkuje nekadašnji ugled duhovne elite, a tehnokratski propagira takozvani novi srednji sloj koji se polako formira i kod nas i zahvata sloveje od kvalifikovanih radnika, zanatlija i tehničke inteligencije do direktora i tehnokratski orijentisanih funkcionera. Pored toga, naravno, još živi katolički (odnosno pravoslavni i muhamedanski) upola humanizam upola teizam, prvenstveno karakterističan za seosko stanovništvo i uopšte sive koje održavaju stari, konzervativni način proizvodnje.

Posle ovog, pretežno istorijskog uvoda, u kome se još nisamo dotakli humanizma kome pridajemo stvarnu i istinsku perspektivu, bilo bi pametno upitati se šta uopšte ovi humanizmi znače i kakav je njihov odnos prema grupama i pojedincima koji ih propovedaju?

Humanizam je teorija o čoveku i praksa koja tu teoriju ostvaruje. Za nastajanje teorije o čoveku moguća su — grubo rečeno — dva razloga. Prvo: društvena grupa sa svojim određenim praktičnim ciljevima i zadacima (mpr. očuvanje uticaja crkve, jedne političke organizacije, jednog društvenog statusa quoa itd.) oseti i uvidi da njenom nastojanju nedostaje neki zajednički filozofski imenitelj, ono što bi njenu praktičnu delatnost posvetilo i uzdiglo iz slučajnosti, biološke borbenosti, materijalne i društvene zainteresovanosti, prelazanja u nešto apsolutno, trajno, nužno, značajno, realno i pravo; oseti i uvidi da je ljudima još uvek potrebno neko stvarno transcendento opravdanje i da će uspeh njene delatnosti biti veći ako im ovo transcen-

maks sedej mladji

kompozicija XXX (detalji) 1960

dentno opravdanje pruži. U duhovnom sistemu koji je odbacio boga kao centar sveta, boga kao izvor i smisao čoveka, sređiste sveta je eo ipso postao čovek (razlikuju se samo objašnjenja ko je, odn. šta je čovek, je li to pojedinac ili društvo — slično kao što se razlikuju objašnjenja boga u raznoraznim konfesijama, pa čak i unutar jedne iste konfesije, npr. u katolicizmu između Tome Akvinskog, Franciškera, Janzeniusa i Ignjacija Lojole). Ova grupa svo je delovanje proglasila humanističkim, a to znači da služi čoveku, njegovom opstanku, razvoju, bogatstvu, spasenju, sreći, odnosno čemu god bilo. Ovakav humanizam je naravno falsifikat, obmanu: mit ili — današnjim jezikom rečeno — propaganda demagogija. (U ni najmanje nije važno da li tvori takve demagoge i sami veruju u nju). Humanizam kao mit je stvarno samo prilipljen za neku određenu, posebnim ciljevima zainteresovanu delatnost i sa istom se uistinu ne slaže. S jedne strane pokušava da je prikaže kao nešto što ta delatnost u stvari nije (njegova je aktivnost, dakle, lažna), a s druge je samo refleks, rezultat, posledica te aktivnosti i, dakle, sasvim pasivni odraz datosti, tj. toga što već jeste. U ovom humanizmu nije prisutna revolucionarna aktivnost koja menja svet, ili je prisutna, samo fiktivno.

Drugi razlog nastajanja teorije o čoveku je dostojenje prirode. Društvena grupa ili pojedinac pokuša da svoje delovanje dovede u sklad sa nečim što bi tome delovanju dalo cilj, smisao i vrednost, nečim što je veće od privatnog interesa pojedinca ili grupe. Ili još tačnije: svoje delovanje pokušava da usmeri i podesi tako da ostvaruje one ciljeve koji bi pojedincu i grupi davali smisao i vrednost. Zasniva se na saznanju da je život samo slučajem, ostaje u interesima i biologiji, ugrožava pojedinca i društvo itd. Takav humanizam nije teorijska zamena onog što se u praksi ne ostvaruje (dakle nekakva kompenzacija), već naprotiv, u praksi pokušavamo da ostvarimo ono što smo teorijski upoznali kao najvrednije. Ipak to ne znači da postavljamo vrednosti koje se ne mogu ostvariti i samo su plod naših želja i predstava toga kakav bi trebalo da bude čovek. Postavljamo takve vrednosti koje se praksom mogu ostvariti. Humanizam kao mit je, dakle, samo teorija o humanizmu — a povrh svega još i lažna, dok je stvarni humanizam uvek praktično ostvarivanje humanističke teorije. Jedno je, dakle, humanizam kao reklama, a drugo humanizam kao vaspiavanje pojedinca i društva.

Ovim je izložen početni, najosnovniji i najopštiji kriterijum ocenjivanja vrednosti svih dosad

pretresanih humanizama. Drugi uslov, odnosno drugi kriterijum je stvarniji. On, naime, postavlja pitanje: kojeg humanizma je praksa stvarnija i ujedno realnija, kojeg manje privremena, perspektivnija? Ocenjivanje prošlosti zanima nas u ovom trenutku i ovde samo toliko koliko su ti u prošlosti nastali humanizmi još živi i koliko deluju i danas. Radi se, dakle, o jednom stvarnom pitanju: koji je humanizam najmanje pogrešan i najmanje nehumanističan humanizam?

Na ovom mestu naša analiza prelazi na otkrivanje mogućnosti, stvarnosti i realnosti humanizma kakvog stvaramo u socijalističkom društvu.

Ako je humanizam pojedinčeva želja za prisutnošću lepog, duhovnog, etičkog ideala, on je neostvarljiv u izvanindividualnoj stvarnosti, znači ostaje u (razočaranju ili verujući) osećanjima pojedinčeve lepe unutrašnjosti. Ako ga pojedinac pokuša po svaku cenu ostvariti, dolazi u sukob sa stvarnošću i ova ga u najkraćem vremenu eliminiše (bilo da dođe u zatvor, ludnicu ili ostane izolovan kao smešan kuriozitet i njegova akcija se društvu prikazuje kao čudstvo). Takvi slučajevi su izuzetni. Obično se lepe duše uplaše od Antigonine sudbine, proglase svet apriori rdavim, beznačajnim, tako reći neegzistentnim i tako se oslobode dužnosti da u njemu ostvaruju svoje idealne nazore. Zato se takvi nazori neizbežno pretvaraju u uživanje u vlastitoj višoj vrednosti: u ono što nazivamo *duhovno prisvajanje*. (Ovaj tip smo obrađivali kao tip liberalistično-sentimentalne lepe duše).

Ako je humanizam nepokolebljiva volja jedne grupe da ostvari neki materijalno društveni ideal, volja koja ne uzima u obzir stvarnost koja ostvarenje toga ideala ometa i onemogućuje, onda je takav humanizam neostvarljiv u izvanindividualnoj stvarnosti, znači ostaje izvan pojedinčeve unutrašnjosti i negira tu unutrašnjost. Ako je počne uzimati u obzir (unutrašnjost kao znak težnje za slobodom, pravom na različita mišljenja i akcije itd.), nasada na objektivne protivčnosti društva i ekonomije (glad u predstavljeničkom Sovjetskom Savezu deset godina posle revolucije). Ako je ne uzima u obzir, pojedinac pretvara materijal i tako se pretvara u ono što nazivamo: *telesno, materijalno prisvajanje*. (Ovaj tip smo obrađivali kao tip birokratskog vladajućeg sloja).

Ovim smo neposredno našli na dva oblika jedne iste pojave: (na duhovno i telesno prisvajanje) koja se humanizmom isključuje, ali je za život čoveka ipak bitno karakteristična.

Ako je humanistička teorija i praksa prevaspitavanja pojedinca i društvenih grupa u ljude (u vezi sa tim promena čoveku

otudeni, *alijensani*, društvenih sistema u čoveku približne, humane društvene sisteme, onda je ona i prevaspitavanje prisvajanja. Ali ovo prevaspitavanje (drugim rečima: kultivisanje) nije tako jednostavna stvar. Nije, naime, u pitanju popravljavanje neke pogreške ili uklanjanje izvesne zablude, već prevladavanje i uklanjanje nečega što proizilazi iz dosadašnjeg, sadašnjeg i još za dugo vremena budućeg istorije, tj. oslobađanje od čovekove zarobljenosti. Osnovna činjenica istorije jeste oskudica: oskudica hrane, stana, sigurnosti, zdravlja, mogućnosti, saznanja, kao i vlasti, slave, uspeha, predmeta itd. Postoji neprestano razmimoilaženje između onog što nam treba (dakle — potreba) i onog što možemo obezbediti (dakle — mogućnosti). Proizvodne snage su premale da bi zadovoljile sve potrebe. Nehumani proizvodni odnosi su rezultat te oskudice. Neprestano smo ugroženi da se nećemo imati više čime hraniti, gde stanovati, da ćemo doći u sukob s propisima, običajima i zakonima, da ćemo oboleti, da nećemo moći razviti svoje sposobnosti, da se nećemo umeti, snaći u životu. Zato se stalno trudimo da sa vodećih mesta, kojih je za sve premalu i koja načvršće osiguravaju trajno zadovoljavanje naših potreba, istisnemo druge kandidate i takmače, napravimo ih zavisišnim od nas, zaustavimo u njihovom usponu, svežemo ih i zarobimo: da ih prisvojimo.

Zato je u čitavoj istoriji čovečanstva jedan od osnovnih problema etike bilo pitanje kako da pojedinac u sebi prevlada težnju za prisvajanjem? I nijedan odgovor nije mogao ovu težnju trajno i perspektivno da eliminiše, makar što ih je bio čitav niz: od potpunog poricanja čovekove zemaljske egzistencije kao grešne, rdave, telesne, suz, naklonjene, dakle od potpunog odricanja svega zemaljskog — momenti u budizmu, stoicizmu, hrišćanstvu itd. — do razumskog anglosaksonskog neutralizovanja interesa svih pojedinaca u zajedničkom društvenom interesu. Zato neprestano treba biti svestan te težnje, i nema odnosa, čina, misli, osećanja ili pokreta gde je ne bismo morali uzimati u obzir.

Prisvajanje je prva objektivna i iz istorije proizašla granica humanizma koja se nalazi u pojedincu. Dok pojedinac za sebe želi human život, sitost, sigurnost, slobodu, uspeh, zadovoljstvo, upošte sve što obično nazivamo srećom, on tu sreću i humani život onemogućuje svom bližnjem. Ljudi mu, dakle, nisu bliži, već drugi (drugi — znači drukčiji, već drugi, nisu ljudi nego društvo). Kopra se u protivrečnostima iz kojih ne nalazi izlaza. Luta između optimizma i pesimizma, vere i nihilizma — čas ubeđen da će sreću dočekati, a čas očajan što ju je izgubio. Pravi humanizam, naravno, počinje tek izvan ovih kategorija, izvan očekivanja i nesreće, izvan nade i očajanja. Pravi humanizam je *svest o stvarnosti*: nepanjično uzimanje u obzir stvarne istorijske situacije koja nas usmerava ka *uništavanju* drugoga, ka pasivnosti i kolaboraciji, tj. prilagođavanju datoj stvarnosti — *datosti*.

Ovakvo prilagođavanje datosti je karakteristično za lažni humanizam tehnokratizma. Sam nema nameru da čini zločine i da ubija. Zločine takoreći upošte ne priznaje. Ne vidi ih. To čemu druge etike kažu zločin, za njega nije zločin. Prekvalifikuje ga u tehničku operaciju (npr. izrada atomskih bombi, pritisak na dugme koje oslobađa atomske projektila, projektovanje oružja, policijska vlasti koja ubrjava razvoj tehnike, bez obzira na to kakva je ta vlast i u kakvom cilju pomaže tehniku itd.). Proizlasci iz uverenja da je razvoj tehnike, proizvodnje, kapaciteta, tehničke organizacije sam po sebi pozitivan i, takoreći, jedini i glavni uslov i smisao humanizacije čoveka, ne uzima u obzir probleme pojedinčeve istinske unutrašnjosti, subjektivnih težnji za slobodom itd. ni probleme izvan-tehničke-društvene perspektive, u prvom redu objektivnog sistema omogućavanja što veće slobode itd. Pojedina i društvo pretvara u stvari kojima je dodeljena jedna jedina delatnost: povećavanje obrazovnog i tehničkog znanja, upoznavanje prirodnih

zakona, što bolje tehničko funkcionisanje društvenog mehanizma čiji je model i ideal — mašina. Rezultat tehnokratizma su *poslovni* odnosi — među ljudima koji više nisu ljudi, već funkcije poslovanja, predmeti. Tehokratizam ljudi opredmećuje. Njegov humanizam se neizbežno pretvara u antihumanizam: *opredmećivanje (reifikaciju)*.

Opredmećenost je druga objektivna i iz istorije proizašla granica humanizma koja se nalazi u pojedincu. Birokratski, liberalno-sentimentalni i tehnokratski humanizam su uostalom delimičan izraz stvarnosti, nemaju mogućnosti da svoje teorije o humanizaciji pojedina i društva u stvarnosti *ostvare*, a to znači da stvarnost *promene* u smislu svojih principa. Treba, dakle, da tražimo humanizam koji će biti najistinskiji izraz stvarnosti što se kreće i koji je se neće — kad bude agirao nazad na tu stvarnost s namerom da je promeni — o nju razbiti, prilagoditi joj se i pretvoriti u svoju suprotnost.

Sta znači to: najistinskiji izraz stvarnosti? Znači to da ne sme biti samo ideja, zamisao, projekt, već treba da bude uskladen s osnovnim društvenim uslovima koji omogućuju ostvarenje takvog projekta, a to će reći: prvenstveno s ekonomskom strukturom određenog društva. Ekonomija, nesumnjivo, nije nešto stihijsko, fizičko, već je sama po sebi plod bezbrojnih subjektivnih ljudskih akcija, projekata, usmeravanja itd. Ali ipak u odnosu prema pojedincu ili grupi koji hoće da je ubrzavaju, razvijaju, menjaju, pokazuju svoju objektivnu prirodu koja svaku nužnu akciju prilagođava samoj sebi; ta objektivna priroda je visina proizvodnih snaga, tehničko znanje proizvođača, stepen organizacije rada, opšte znanje proizvođača i njihov civilizacioni nivo, kao i proizvodni odnosi koji su opet u najvećoj meri izraz visine proizvodjačkih snaga, organizaciono-tehniološkog procesa itd. Industrijski način proizvodnje, u kome Evropa već duže vreme živi, prouzrokovao je niz objektivnih posledica koje mora uvažavati svaka akcija subjektivnih snaga.

Jedna od najglavnijih je pojava *ekonomizacije* čitavog života ljudi. Ova je pojava — površ svesnošću povezana i sa posebnom pojavom tehnokratizma — postala karakteristična i za jugoslovensko društvo čim je ovo dostiglo industrijski stepen razvijenosti proizvodnih snaga i načina proizvodnje, a posebno još tada kad su pretežno otpali momenti koji su tu ekonomizaciju kočili: izgradnja na cionalne zajednice i modernog državnog društva; kad su se u drugoj plan povukle predjašnje stvarne društvene potrebe za moralizovanjem i politizacijom. Društvo i svet, oboje su u celini izraz ljudske akcije, ali takve koju materija petrifikuje, modifikuje, de-formiše, uzme nam je iz ruku, okrene je pored nas ili protiv nas, dakle: alijenise. Ali bez obzira na tu alijenaciju alijenisan svet stvarnosti je naš jedini svet. Humanizam, tj. svesno agiranje ljudi na uslove svoga života, borba protiv otudjenog materijalnog oblika vlastitog htenja i života, mora da uvaži ove objektivne uslove, ako hoće da ih uspešno promeni. Staviše, mora sam da raste iz njih u istoj meri kao što raste iz subjektivne i u svetu još neostvarene ideje. Tek društvena praksa ostvarivanja tih subjektivnih ideja u društvenoj stvarnosti pravi izbor između njih; eliminiše one koje su samo izraz želja i ukazuje na one što su u skladu s mogućnostima, koje su same mogućnosti i koje su najistinskiji izraz stvarnosti, tj. onoga što živimo.

Današnja društvena praksa je pre svega ekonomska i ta njena crta utiskuje pečat čitavom našem društvenom životu. Ali takodje ne smemo zanemariti ostale, još uvek stvarne momente. Politika kao samostalna akcija je inače stupila na drugo mesto i sve više izvodi samo ekonomske zahteve, ali još nije otpala. Politizacija društva je još uvek jaka. Postoji i čitav niz moralno svesnih elemenata, među kojima su težnja za nacionalnom neprikosnovenošću, neprikosnovešću ličnosti, slobodom govora i štampe, za zakonitost, pravom na samo-

stalno osećanje i mišljenje, tj. ele-menata koji su rezultat dosadašnje istorije, naročito istorije poslednjih sto godina.

Humanizam koji pokušavamo ocrtao zauzima prema toj stvarnosti dvojak stav. S jedne strane je shvata kao datost, kao ono što već jeste, kao prošlost, kao ono što pokušava da nas zarobi, dehumanizuje. (Ovo shvatanje je pre svega etičko). Naime, u slučaju da se tom datošću zadovoljimo, okiva nas u svoj mehanizam i čovek se pretvara u izvršioča naredjenja, u pasivan odraz. Ako želimo opstati, moram se razvijati, rasti, *postajati*: biti uvek nešto novo, još ne dato. Zato se moram neprestano opirati, truditi, boriti da me datost, koja je takodje neprestano u zasedi i pokušava da me uhvati, ne proguta. Moram *stvarati* nov svet, tj. prvo projektovati za promenu datog sveta. I pošto ovaj projekt ne mogu biti kule u oblacima, treba da kao izraz svojih stvarnih potreba (koje su opet izraz stvarnih potreba mojih bližnjih) budu i izraz stvarnih mogućnosti i pokretača stvarnosti. Tako prema stvarnosti zauzima i drukčiji stav. On mi više ne znači samo statičku datost koju treba poricati, već dinamičan splet potreba, zakona, odnosa, predmeta, naklonosti, činjenica, akcija i reakcija, teorija i praksi, materijalnih sredstava, zakonitosti, sistema itd. itd. (Ovo shvatanje je pre svega teorijsko). Jedino analoziom takve otvorene stvarnosti moći du da otkrijem svoje stvarne mogućnosti i stvarne potrebe; jedino se tako subjektivni projekti mogu zaista ostvariti.

U Jugoslaviji je danas izraz stvarnosti, a ujedno i revolucionarne aktivnosti koja nastavlja revolucionarnu međuratnu i posleratnu tradiciju, ono društveno kretanje koje nazivamo: stvaranje *neposredne demokratije*, odnosno njene specifične forme — *samoupravljanja*. Samoupravljanje odgovara glavnim uslovima koje postavljaju stvarnost i dosadašnja istorija. Uzima u obzir dati način proizvodnje i njegove posledice — ekonomizaciju društva. Počelo se u oblasti samoupravljanja industrije koje je i danas model ostalih tipova samoupravljanja (koji su manje razvijeni). Zamisljeno je tako da predstavlja pre svega bolji, racionalniji i uspešiji tip proizvodnih odnosa, a time i porast proizvodnosti. Slaže se sa datim tipom političkih odnosa u državi i društvu. Inače je bilo zamišljeno kao plod akcije revolucionarnih subjektivnih snaga koje su u revoluciji došle na vlast i otada predstavljale jednog aktera u društvu, jedinog izmenjivača date društvene strukture. Ove subjektivne snage su oduzele vlast buržoaziji koja je predstavljala tip klasične klasne vladavine i htela da očuva i utvrdi svoju vlast prema drugim,

iskorišćavanim klasama. Vlast su preuzele zato da bi je ukinule, iskorišćavanje i klasno društvo uklonile i stvorile *društvo bez vlasti i svojine*. U prelaznom periodu diktature proletarijata (dakle još uvek klasne vlasti, iako s perspektivom samoukladanja) ove subjektivne snage su bile auto-nomna i besprizivna društvena vlast, bez obzira na svoje želje i predstave. Zato je i ukidanje vlasti i osnivanje bezvlasnog društva moglo doći samo od ove vlasti, na njenu inicijativu i direktivu.

Nalazimo se u protivrečnoj situaciji. Neposredna demokratija je tip društva koje se upravlja samo, neposredno, bez sistema vlasti: upravlja se, ali ne vlada. Njegov bitni znak je to što inicijative dolaze odozdo, što je društveni sistem samouskladjivanje tih inicijativa (a ne birokratski hijerarhijski administrativno davanje naredjenja). Zato su te inicijative što dolaze odozdo, od pojedinca i osnovnih društvenih celija i grupa baš ono što data vlast, koja namerava da samu sebe ukinе, želi, a ujedno — praktično — sa njom neprestano dolaze u konflikt, u sukobe s njezinim predstavnicima koji nikad nisu samo predstavnici opšte revolucionarne vlasti, nego uvek pojedinci i privatnici koji predstavljaju i zastupaju svoje pojedinačne i grupne interese.

Samoupravljanje je dakle, istinska stvarnost: s jedne strane dinamična i otvara mogućnosti, a s druge data, zatvorena takva da je treba *prevazići, transcendirati*, ići preko nje, a ponekad i protiv nje.

Ovim naše raspravljanje ulazi u zaključnu fazu. Očigledno je za kakav se humanizam zauzimamo: za teoriju i praksu samoupravljanja, neposredne demokratizacije, što će reći društva bez vlasti i svojine. Ali ne za samoupravljanje kao datost i kao direktivu, za parolu samoupravljanja, ni za samoupravljanje kao isključivi mehanizam što efikasnije produkcije, pa čak ni za samoupravljanje kao samo za upravljanje društva. Izuzev ako se reč upravljanje uzme etimološki, a ne u promenutim značenju koje je danas običajeno: naime, kao delovanje koje sve što je krivo, pogrešno, pretvara u pravo i ispravno. Dakle, *usmeravanje*, odnosno današnjim izrazom: *revolucionarna akcija*, akcija koja je usmerena na revolucionarno menjanje svih činjenica ljudskog života — od ekonomske strukture preko političkih odnosa do moralnih, odnosno duhovnih ili kako ih god želimo nazvati. Revolucionarna akcija je ona akcija što transcendirira, prevaziilazi datost i stvara novu sliku sveta i je ne može biti nešto slučajno, pojedinačno, bez veze sa svetom. Ona je ono što nazivamo *opšte-*

nje, tj. *kommuniciranje* i *totalizovanje* istovremeno. Opštenje se pojavljuje u raznim oblicima. Kao umetnost ono je, na primer, *kommunikacija* umetnika sa svetom, čitalaca sa svetom, čitalaca sa umetnikom i ličnostima, tonovima, bojama njegove umetnosti: *kommunikacija* ne na stepenu površnog upoznavanja, informisanja, *uživanja*, već na nivou *otkrivanja* bitno ljudskog i otvaranja bitno ljudskog. Isto je tako i s totalizacijom: umetnik i čitalac, odnosno gledalac, odnosno slušalac transcendiraju svoju posebnost u pojedinačnost, uhvaćenost u svoju slučajnost, datost, identifikuju se sa svetom, s drugima i menjaju ih u bližnje, sebe menjaju u njihovog bližnjeg i sami postaju čitav svet. Kao politika ono je, naprimera, *kommunikacija* između članova jedne društveno-ideološke grupe, *kommunikacija* između članova i stvarnosti koju menjaju. Itd. itd. Primera je bezbroj: od revolucionarnih stranaka do borbe za nacionalnu samostalnost, od porodice i ljubavi do religioznih grupa itd. Društvo, slično vreci krompira u kojoj jedan krompir upošte nema nikakve veze s drugim, osim što su nagomilani, nabacani zajedno i namenjeni da ih uništavaju, ili društvo koje je slično mašini u kojoj su svi delovi povezani samo mehanički i bez ikakve *unutarnje* veze, jednostavno *nije ljudsko* društvo, već starijnica stvari. Ljudsko društvo je stanje u kome ljudi stvaraju zajednice (*kommunikativne* grupe, *kommune*) i međusobno su *spojeni* unutrašnje, svojim potrebama za opštenjem.

U ostvarivanju neposredne demokratije istorijskim akterima postaju svi upravljači. Ali se njihovo opštenje ne sme zamisljati kao raj, kao neprotivrečna zajednica svih ljudi. To su želje i snovi. Stvarnost je drukčija. Zajednica je čitav niz i u stvarnosti su tako isprepletene s prisvajajkim zajednicama da samo detaljna analiza može da otkrije i razluči elemente opštenja od elemenata prisvajanja. Zato su stvarne društvene zajednice, grupe, narodi, porodice, države, slojevi itd. one koje sadrže oba elementa opštenja i prisvajanja često među sobom protivrečne. Samo neprestana teorijska analiza, životno iskustvo i praktična revolucionarna akcija menjaju dato stanje i otvaraju mu perspektivu.

Opštenje je izrazita sinteza unutrašnjosti i spoljašnjosti, ličnog ubedenja i spoljašnjeg delovanja, osećanja i kretanja; mišljenja i govora itd. Zato stvaranje neposredne demokratije ne može biti samo spoljna društvena delatnost (delovanje u fabrici, društvima, sastancima itd.), koja dodiruje samo spoljne društvene probleme (stambene zajednice, izvoz, radne uslove itd.); već isto tako unutrašnja delatnost: pre svega *ostvarivanje slobode*, pa i razvijanje delatnosti, utvrđivanje karaktera, razmišljanje o sebi i svetu, metodična sumnja, odvažnost, volja, istrajnost, osećanje itd. Svakim konkretnim revolucionarnim činjenicama čitavog čoveka: analizu stvarnih mogućnosti za ostvarenje njegovog projekta, vezu sa bližnjima koji će ga pratiti u borbi, istrajnost u akciji, osećajno shvatanje promena stanja itd.

I naposljetku nailazimo na ono što je osnova svega: na čovekovu *ontološku* dimenziju — na njegovu *realnost*. A ta realnost, koja je čovekov smisao i ontološki temelj njegove egzistencije, i nije ništa drugo do ono što čoveka uzdiže iznad datosti: mera oslobodjavanja (znači koliko se neko oslobađa), mera opštenja (znači koliko se neko spaja sa svetom), mera usmeravanja (znači koliko svet usmerava) itd. itd. — mera sveta koji u tome predje i mera sveta koji u tome stvori. Karakter stvorenog je realnost, odnosno njena suština: *realizovanje*. Humanizam je, dakle, realizovanje sveta koji se neprestano *zbiva*, bez obzira na prisvajanje, uživanje, uništavanje, prilagođavanje u kojima se nalazimo i koji je i sami nalazimo u nama. Čovek je istinski stvaralacko razrešavanje tog protivrečja.

Taras KERMAUNER

Sa slovenačkog rukopisa preveo Milan RAKOČEVIĆ

maks sedej mladji kompozicija b 9, 1961

